

QƏDİM ƏLYAZMALARDA NAXÇIVAN MÜHİTİNİN YARATDIĞI KİTAB VƏ KİTABXANA MƏDƏNİYYƏTİ

Orta əsrlərdən başlayaraq Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyətinə maraqlı müasir günümüzə də öz aktuallığını bir daha büruzə vermişdir. Vaxtilə Şərqi kitabxanalarını bəzəyən, zənginləşdirən Naxçıvan alimlərinin əlyazma kitabları zaman-zaman dövlətimizin göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində alimlərimiz tərəfindən tədqiqata cəlb edilmiş və onlar üzərində filoloji və tekstoloji araşdırmalar aparılmışdır.

Naxçıvana dair əlyazma mətnləri, kitab və kitabxana mədəniyyətinin yaranması, onların yaşamasını zəruri edən, dini ocaqlar, məscidlər və xüsusən də mədrəsələrdə dərsliklərin, Azərbaycan, türk, ərəb və fars dillərində bir çox kitablar, toplular, cümlələr, təzkiyələr əlyazma kitabları şəklində köçürülüb çoxaldıldığı haqqında məlumat verilmişdir. Həmçinin İslami dəyərlərlə bağlı dünyanın bir çox ölkələrinin müzey və kitabxanalarında saxlanılan qiymətli əlyazma əsərləri, xüsusən Azərbaycanın ən qədim əlyazması hesab edilən "Qurani-Kərim"-in orta əsrlərdə yazılmış nüsxəsinin Azərbaycanın Atabəylər dövləti hakimiyyəti illərində Naxçıvanda üzünün köçürülməsi Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti abidələrinin zəngin xüsusiyyətlərindən xəbər verir. 2018-ci il üçün Naxçıvanın İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı seçilməsi münasibətilə keçirilən açılış tədbirində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talıbov demişdir: "İslam elm, mədəniyyət, sülh və mərhəmət dinidir. Mənəvi saflığa və ədalətə çağırır. Dünya sivilizasiyasının formalaşdırılmasında İslam təhsilinin, elminin və mədəniyyətinin böyük rolu vardır. Bunun sayəsində qədim Naxçıvan şəhərində də zəngin tarixi-mədəni irs formalaşmışdır".

Məhz bu baxımdan da İslami dəyərlərdə ilk olaraq "oxul" əmr edilən "Qurani-Kərim"-in bəşəriyyətə buyurduğu söz, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədri 28 avqust 2017-ci il tarixi Sərəncamı ilə bir daha aktuallaşmışdır. Belə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədri gənc nəsilə vətənpərvərliyin, tarixə, milli kökə bağlılığın və dünyagörüşün formalaşdırılmasına xidmət edən "Oxunması zəruri olan kitabların siyahısı" bir daha təsdiq edir ki, Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti fəlsəfi anlayışı nə qədər dərin və zəngindir. Tövsiyə olunan kitablar arasında haqlı olaraq Naxçıvan mühitinin yetirdiyi görkəmli şəxslər sırasında Azərbaycan xalqının ümumilliyə lideri Heydər Əliyev, Nəsirəddin Tusi, Hüseyn Cavid, Mirzə Cəlil, Məhəmməd Tağı Sidqi, Məmməd Səid Ordubadi kimi tanınmış simaların əsərləri öz layiqli yerini tapır.

Eyni zamanda, ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyevin verdiyi Sərəncama əsasən respublikanın bütün bölgələrində kitabxana sisteminin yenidən elektron formada hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamında deyilir: "Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində yeni, müstəqqi və ölkənin bütün ərazisini əhatə edəcək kitabxana sisteminin yaradılması, habelə mədəniyyət və təhsil xidmətləri göstərən qurumların (mədəniyyət mərkəzləri, klublar, musiqi məktəbləri, rəsm qalereyaları və s.) fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması məqsədilə təkliflər hazırlanması üçün aşağıdakı tərkibdə Komissiya yaradılsın"... Bu Sərəncam ölkəmizdə kitab və kitabxana mədəniyyətinə verilən ən yüksək dəyərin aşkar nümunəsidir.

"Qədim əlyazmalarda Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti" anlayışı Naxçıvan mədəniyyət və ədəbiyyat tarixinin tərkib hissələrindən biridir. Dünyanın ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan və

rından biri olan Azərbaycan və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan ictimaiyyətinin özünəməxsus çox qədim və zəngin bir mədəniyyəti olmuşdur. Bu mədəniyyət tariximizin çox erkən dövrlərində yaranmış, təcridən inkişaf edib təkmilləşmiş, dünya mədəniyyətinin nailiyyətlərindən istifadə edərək zənginləşmişdir. Naxçıvan mədəniyyəti dünyanın sivil xalqlarının mədəniyyətindən bəhrələndiyi kimi, yeri gəldikcə Naxçıvan əhalisinin mədəniyyətindən dünya xalqları da bəhrələnməmişlər. Məhz buna görədir ki, xalqımızın mədəniyyəti milli olmaqla həm də ümumbəşəri əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri kitab və kitabxana mədəniyyətidir. Yazının meydana gəlməsi, əlifbanın yaranması, kitabın təşəkkülü və inkişafı, kitabxanaların yaranması xalqımızın mədəniyyət tarixinin inkişafında və formalaşmasında xüsusi yer tutur. Azərbaycan xalqının qədim tarixini vərəqləyərkən belə bir tarixi həqiqət ortaya çıxır ki, bu xalq hələ tarixin erkən çağlarından başlayaraq təhsilə, elmə, kitab və kitabxanalara çox böyük dəyər vermiş, onu qoruyub saxlamış, elm və mədəniyyətin inkişafı üçün əlindən gələni etmişdir. Dünya sivilizasiyasının başlanğıcı olan Şumerlərlə qonşu olmaq, onlarla mədəni əlaqələr yaratmaq erkən qədim Azərbaycan dövlətlərində elmin, mədəniyyətin inkişafına olduqca böyük müsbət təsir etmiş, yazı, kitab və kitabçılıq işinin əsası qoyulmuş, xalqımıza məxsus kitablar və kitabxanalar meydana gəlmişdir. Məhz buna görədir ki, Azərbaycanın ən qədim insan məskəni olan Naxçıvan çox qədim və qiymətli kitabları, zəngin kitabxanaları olan bir ölkə kimi tarixdə silinməz izlər qoymuşdur. Bu izlər bizi çox qədimlərlə aparmaqla yanaşı eyni zamanda, qədim əlyazmalarda Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti dünya şöhrətindən soraq verir. Xalqımızın yaratmış olduğu, bəşəri kitab xəzinəsinin bəzəyi olan "Avesta", "Kitabi-Dədə Qorqud" və s. kitablar göz önünə gəlir. Belə ümumbəşəri əhəmiyyətə malik kitabları yaratmış xalqın ölməzliyi və müdrikliyi insanı valeh edir. Orta əsrlərdə də Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab mədəniyyəti böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Xalqımız bəşəriyyətə N.Gəncevi, İ.Nəsimi, Ə.Tusi, Q.Təbrizi, Ək-mələddin Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani, Nəmetullah Naxçıvani kimi yüzlərlə böyük mütəfəkkir şairlər bəxş etmişdir ki, onların əsərləri bəşər mədəniyyətinin inciləri sırasına daxil edilmiş və bir neçə yüzilliklərdə ki, bəşəriyyətə xidmət edir. Xalqımızın yaratmış olduğu bu qiymətli tarixi, ədəbi-bədii, fəlsəfi yadigarların, milli sərvətimiz olan kitabların toplanıb saxlanılmasında, nəsil-dən-nəslə çatdırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynamışdır. Gil lövhələrindən ibarət olan kitabları, papirus kitabları, perqament kitabları və nəhayət, kağız üzərində yazılmış kitabları öz fondunda toplayıb saxlayan kitabxanalarımız böyük tarixi yol keçmiş zamanəmizə qədər gəlib çıxmışlar. Naxçıvan ərazisində kitabxanaların təşkili çox qədim zamanlara gedib çıxdığından ilk kitabxananın nə vaxt və harada yaranması haqqında məlumat vermək çətinidir. Naxçıvan ərazisində orta əsrlərdə hökmdarların saraylarında, dini tədris müəssisələrində zəngin kitabxanaların yaranması və fəaliyyəti haqqında, həmçinin görkəmli alimlərin şəxsi kitabxanaları haqqında qiymətli faktlar vardır. Bı kitabxanaların tarixinin tədqiq edilib öyrənilməsi mədəniyyətimizin daha da zənginləşməsinə səbəb olan amillərdəndir. Məhz buna görədir ki, milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxana tarixinin tədqiq edilib öyrənilməsi mədəniyyət və kitabxana tarixçilərimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Kitabxana tarixi mədəniyyət tarixinin ayrılmaz tərkib hissə-

si olduğu kimi kitabxanaşünaslığın da strukturuna daxildir. Ona görə də kitabxana tarixi həm mədəniyyət tarixçiləri tərəfindən ümumi planda, həm də kitabxana tarixçiləri tərəfindən xüsusi, daha geniş həcmdə tədqiq edilib öyrənilir. Bu gün böyük məmnuniyyətlə xalqımızın tarixinə və mədəniyyət tarixinə dair qiymətli əsərlər yazmış, xalqımızın tarixini yaratmış bu unudulmaz insanlara, elm və mədəniyyət xadimlərinə öz dərin minnətdarlığımızı bildirməliyik. Bildiyiniz kimi, VIII əsrin birinci yarısında Azərbaycanın digər bölgələri kimi, Naxçıvanda da ictimai-siyasi münasibətlər, mədəni həyat kökündən dəyişməyə başladı. Ərəb xilafətinin hakimiyyəti və İslam mədəniyyətinin yayılmasından sonra başqa əqidələr tənəzzülə uğradı. XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda ən geniş yayılan əlyazma kitablar müqəddəs "Qurani-Kərim" və onun izahları, təfsirləri oldu. XII-XIII əsrlərdə, Naxçıvan Atabəylər dövlətinin 30 illik dövrdə mərkəzi olan zaman Azərbaycan xəttat və sənətkarlarının hazırladığı "Qurani-Kərim"-in təfsiri indi Paris Milli Kitabxanasında saxlanılır. Bu təfsiri Naxçıvanda məşhur tarixçi Məhəmməd ibn Cərir Təbəri 1220-1225-ci illərdə yazmışdı. Həmin kitab nəinki Naxçıvan, ümumiyyətlə, Azərbaycan əlyazma kitab mədəniyyətinin ilk nəfis nümunəsidir. Digər bir əlyazma kitabı haqqında isə K.İ.Çaykin məlumat verir: "Əli bin Əhməd el-Əsədi et-Tusi (hicri 456-458/miladi 1064-1066-cı illər ərzində) Naxçıvanda vəzir Məhəmməd bin İsmail Hüs-ninin və onun qardaşı İbrahim sifarişi ilə "Gərşasname" adlı bir poema yazmış və onu buranın hakimi Əmir Əbu Dələf Dəyranıyə haqqında Qanıyada yazılmış əlyazma nüsxəsini təsdiqləyən əlyazma nüsxəsini qanun təsdiqlənmiş əlyazma nüsxələri arasında qeyd etmişdir. Xalqımızın əlyazma mədəniyyəti Naxçıvan ərazisində qədimdən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Əlyazma Mədəniyyəti Nazirliyində və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində tədqiqat və təbliğat işləri üzərində fəaliyyət göstərən "Qədim əlyazma kitabxana mədəniyyəti üzərində" adlı yerli tədqiqat qrupu tərəfindən bəzəyən və qorunub saxlanılan bütün Şərq dünyasında tanınan görkəmli alim Məhəmməd Naxçıvani yaşamışdır. Onun ədəbi-bədii yaradıcılıq intibahı hesab edilən "Dəstür əl-katib fi təyin əl-məratib" əsəri bütün Şərq aləmində Məhəmməd Naxçıvaniyə böyük şöhrət qazandırmışdır. XIV əsrdə kitabların Azərbaycan dilində yazılması nəinki Naxçıvan üçün, həm də bütün Azərbaycan üçün əhəmiyyətli idi.

Nəticə etibarilə qədim əlyazmalarda Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti, həmçinin mətnşünaslıq nümunəsi kimi İslam mədəniyyətinin yaradılmasında ərəb xilafətinə daxil olan xalqlar, o cümlədən Azərbaycan və başqa türkdilli xalqlar böyük xidmətlər göstərmişlər. Bu həqiqəti ərəb alimi İbn Xəldun qeyd edib. Müsəlman xalqlarının ziyalıları, o cümlədən Naxçıvan mütəfəkkirləri ərəb alimləri ilə yanaşı, apardıqları məhsuldar elmi və ədəbi fəaliyyəti nəticəsində çoxtərəfli zəngin mədəni irs yaradılıb. Bu zəngin irsin yaradılmasında Naxçıvanın elm-sənət adamlarının da xüsusi əməyi olub. Dahilərimiz yaxşı deyib: kitab həyat kimidir. Çünki kitabın içində həqiqətlər yaşayır, doğrunu və yanlışlıqları ayırd edə bilir. "Öz kitabxanaları ancaq çoxlu kitab sahibi olmaq üçün deyil, əqlini maarifləndirmək, ürəyini gözəlləşdirmək, ruhunu böyük dahilərin yaradıcı əsərləri ilə yüksəltmək üçün çoxaltmışdır".

Səbuhi İbrahimov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Naxçıvan
Bölməsinin dosenti

anname-